

vila Sučića«. Autoru čestitam što je svoja višegodišnja istraživanja okrunio ovom vrijednom studijom, a vama svima želim ugodno čitanje, kako biste još bolje upoznali život i djelovanje vašega zemljaka fra Mihovila Sučića, prvoga školovanog liječnika u Bosni i Hercegovini.

• *Fra Robert Jolić*

Rad je objavljen pod licencom Creative Commons Attribution-Non-Commercial (CC BY-NC)

Marija Vulesica, Nastanak političkog antisemitizma u Hrvatskoj i Slavoniji 1879.–1906., Zagreb: Srednja Europa, 2024.

U Zagrebu je 2024. godine objavljena knjiga Marije Vulesice *Nastanak političkog antisemitizma u Hrvatskoj i Slavoniji 1879.–1906.* Riječ je o hrvatskom prijevodu istoimene autoričine knjige objavljene u Berlinu 2012. godine, a koja je obrada autoričine disertacije obranjene 2011. godine na Tehničkom sveučilištu u Berlinu. Knjiga kronološki prati antisemitizam prisutan u hrvatskoj politici od ulaska pojmova »antisemitizam« i »antisemit« u hrvatski javni izričaj, koncem 1870-ih, do etabliranja »političkog antisemitizma« u hrvatskom javnom i političkom životu početkom 20. stoljeća. Taj se antisemitizam u knjizi pritom postavlja u odnos prvenstveno prema liberalizmu, mada se između redaka može iščitati i odnos političkog antisemitizma i prema hrvatskoj, odnosno jugoslavenskoj nacionalnoj ideji. Svojim istraživanjem autorica traži korijene tragediji europskih Židova, koja je svoj vrhunac imala u Drugom svjetskom ratu. Pritom već etabliranje političkog antisemitizma u hrvatskom javnom i političkom životu, koje se zbilo početkom 20. stoljeća, autorica tumači kao plod zloupotrebe židovskoga pitanja u prethodnom dvadesetogodišnjem razdoblju.

Autorica propituje navedenu temu na temelju stranačkoga tiska u Hrvatskoj, dakle istražuje antisemitizam tadašnjih političkih stranaka u Hrvatskoj, pri čemu se bavi samo hrvatskim a ne i srpskim strankama, te samo građanskim strankama a ne i Socijaldemokratskom strankom Hrvatske i Slavonije. Dakle, bavi se odnosom prema židovskom pitanju re-

žimske Narodne stranke te oporbenih stranaka: Neodvisne narodne stranke, Stranke prava, Čiste stranke prava i matične Stranke prava. U kontekstu ove posljednje autorica se bavi i njezinom radničkom organizacijom, kojom se bavi i u kontekstu kršćansko-socijalnog pokreta u Hrvatskoj. Uz kršćansko-socijalni pokret, autorica se bavi i »političkim katolicizmom«, koji je prema njezinu sudu počeo kao neka vrsta koncepta katoličkog svećenstva, kojim je ono pokušalo organizirano izaći na političko polje, a koji je predstavljala grupa oko lista *Hrvatstvo*. Iz njenog je fokusa, vjerojatno zbog nešto kasnijeg javljanja, ispala analiza antisemitizma Hrvatske pučke seljačke stranke.

Pojam »političkog antisemitizma« autorica određuje postupno. U prvom redu razlikuje stariji antijudaizam isključivo vjerskog karaktera od novijeg antisemitizma, čeda liberalnog doba, nastalog kao reakcija na emancipaciju Židova u europskim društvima. Zatim politički antisemitizam razlikuje od primjerice ekonomskog, društvenog i književnog, odnosno rasnog, kršćanskog i vjerskog antisemitizma, mada se, čini se, svaki od njih može podvesti pod politički antisemitizam u trenutku kada se upotrebljavaju u političkom životu. Autorica spominje i antižidovstvo, no čini se kao sinonim za antisemitizam.

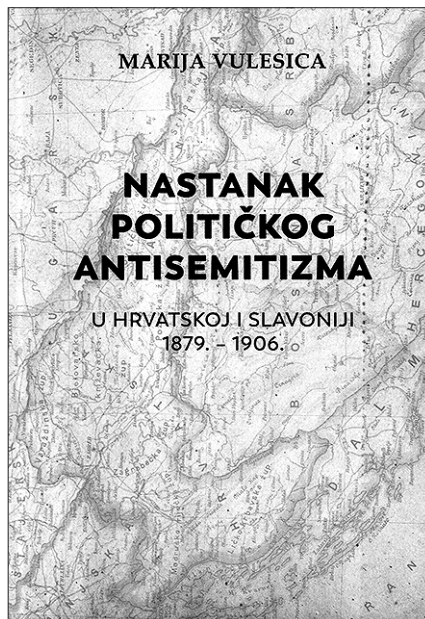
Autorica politički antisemitizam u prvom redu određuje kao antisemitizam prisutan u politici, odnosno u hrvatskom slučaju u stranačkom tisku. Zatim politički antisemitizam određuje kao onaj antisemitizam koji se u javnom životu ne koristi rasističkim jezikom, pa nije rasni antisemitizam, niti se njime napada judaizam, pa nije vjerski antisemitizam, mada se njime brane kršćanske vrijednosti u društvu od vrijednosti za koje se smatra da su svojstvene Židovima bilo

kao etničkoj bilo kao vjerskoj zajednici. Prema autorici, takav je antisemitizam u Hrvatskoj izviraio iz krugova bliskih Katoličkoj Crkvi, tradicionalno sklonih antijudaizmu, a postajao bi političkim antisemitizmom kada bi ti krugovi uz svoj temeljni kršćanski antisemitizam prihvatili primjerice i socijalni program, koji bi se temeljio na kršćanskim vrijednostima i bio protivan i liberalizmu i socijalnoj demokraciji kao navodnim produktima židovskih rasno-vjerskih vrijednosti. Na koncu autorica politički antisemitizam određuje i kao svjesni, ciljani »koncept«, puki instrument manipulacije radi postizanja drugih, nacionalnih ili svjetonazorskih ciljeva: bilo kao sredstvo pritiska na Židove da pristanu uz neku željenu političku opciju, bilo kao sredstvo homogeniziranja Hrvata oko neke željene opcije. To bi onda politički antisemitizam odredilo i kao neku vrstu neiskrenog antisemitizma, za razliku od isključivo vjerskog ili rasnog, te autorica za neke predstavnike političkog antisemitizma u Hrvatskoj smatra da su bili uvjereni antisemiti i prije nego što su se afirmirali u političkom antisemitizmu, dok za druge navodi da su prije afirmiranja u političkom antisemitizmu bili liberali. Budući da autorica liberalizam i pozitivan odnos prema Židovima smatra vrlo usko povezanima, čini se da smatra kako liberal nije mogao biti antisemit, mada je teško shvatiti da bi se netko mogao koristiti antisemitizmom a da nije i sam prethodno bio uvjereni antisemit, niti da prije nije bio antisemit a da sada jest.

Autorica osnovnim čimbenikom liberalizma smatra pozitivan odnos prema Židovima. Uz to, važnim čimbenikom liberalizma smatra i protivljenje promicanju kršćanskih vrijednosti u politici i javnom životu, odnosno protivljenje vodećoj ulozi Katoličke Crkve u društvu. Kada

piše o starijem dobu, razdoblju bližem polovici 19. stoljeća, liberalizmom naziva i pozitivan odnos prema nacionalnim i političkim pravima naroda, dok u razdoblju od 1879. do 1906. godine taj kriterij liberalizma zanemaruje. Zato može režimsku Narodnu stranku, ekspozituru ugarske Liberalne stranke u Hrvatskoj, koja je štitila hrvatske Židove od napada hrvatske oporbe, ali i u ugarskom interesu sprečavala demokratizaciju hrvatskoga društva i hrvatsku nacionalnu i političku emancipaciju, smatrati najliberalnijom hrvatskom strankom toga doba. Zbog istog razloga može Neodvisnu narodnu stranku, ekspozituru određenih hrvatskih katoličkih krugova, koja je bila perjanica političkog antisemitizma u Hrvatskoj ali i zalagala se za demokratizaciju hrvatskog društva i šira hrvatska politička i nacionalna prava, smatrati najreakcionarnijom hrvatskom strankom toga doba.

Na pola puta između njih autorica je postavila Stranku prava kakva je ova bila do raskola u stranci 1895. godine. U početku promatranog razdoblja stranka je bila potpuno liberalna jer se protivila i antisemitizmu, koji je u Hrvatskoj promovirala Neodvisna narodna stranka i klerikalizmu u hrvatskoj politici i javnom životu, koji je potjecao iz istog izvora. Njezin je nacionalno-politički program u ovom određenju za autoricu nebitan. No, s vremenom je ova stranka poprimila elemente političkog antisemitizma i u korist svojih političkih ciljeva počela se koristiti antisemitskom retorikom. S druge strane zadržala je svoje protuklerikalno stajalište, pa ta stranka prema autoričinom sudu nije mogla biti ni posve liberalna ni posve reakcionarna. Osim toga, njezin odnos prema Židovima nije bio potpuno negativan, nego je bio promjenjiv, pa je iz nekih članaka izbijala antisemitska re-

torika a iz drugih kritika takve retorike. Ta je pojava bila osobito vidljiva od prve polovice 1890-ih, kada je u Stranku prava ušao pokršteni Židov Josip Frank, koji je s vremenom počeo stjecati sve veći ugled u njoj.

I prije su o hrvatskoj povijesti ovoga razdoblja pisali hrvatski povjesničari židovskoga podrijetla, no ovo je prvi put da se o tom dijelu hrvatske povijesti raspravlja s ekskluzivno židovskog stajališta, pri kojoj se ocjeni ne ulazi u nacionalno ili vjersko određenje autorice. Pritom se primjećuje podudarnost ocjene ekskluzivno židovskog i ekskluzivno hrvatskog stajališta o Josipu Franku i Čistoj stranci prava, stranci nastaloj po raskolu u Stranci prava, 1895. godine. Dok su u tradicionalnoj hrvatskoj historiografiji pisanoj pod utjecajem jugoslavenske ideologije Josip Frank i Čista stranka prava zbog svoje ekskluzivno hrvatske, protu(jugo)slavenske i protusrpske politike ocrtani kao negativne pojave, kao služnici odlu-

čućućih čimbenika u Austro-Ugarskoj Monarhiji i protunarodne dinastije, ovdje su Josip Frank i njegova stranka ocrtani kao pozitivna pojava. Oni su podnijeli velik teret antisemitske agitacije svojih političkih protivnika, te su postali perjanicom protuantisemitske agitacije u Hrvatskoj, doživljavajući antisemitizam kao sredstvo podjele hrvatskoga naroda, te kao odvrćanje Hrvata od borbe protiv agresivnog srpstva. Ako se traži korijen stradanju Židova u Drugom svjetskom ratu onda je, sudeći prema ovoj knjizi, od svih hrvatskih građanskih stranaka toga doba Čista stranka prava imala najmanje udjela u tom stradanju. Dodao bih da ako se uzme u obzir da je iz te stranke 1919. godine nastala Hrvatska stranka prava, iz koje je potom iznikao ustaški pokret, onda bi se na temelju predodžbe o nasljeđivanju svojstava i o živom utjecaju tradicije moglo pretpostaviti da tom pokretu, barem pri njegovu nastanku, nije bila prirodna nikakva protužidovska politika.

Nakon pravaškog raskola drugim je putem krenula matična Stranka prava, od koje se Čista stranka prava raskolom odvojila. Očišćena od protuantisemitskih čimbenika, ta je stranka punim jedrima zaplovila vodama političkog antisemitizma, ugledajući se pritom na austrijsku Kršćansko-socijalnu stranku, koja je u to vrijeme svojim motivirajućim političkim antisemitizmom postizala velike političke uspjehe u Austriji. Osim toga, razlog zbog kojega je matična Stranka prava prihvatila politički antisemitizam kao bitnu sastavnicu svoga djelovanja bio je i osobne prirode, činjenice da je čelnik konkurentске pravaške stranke, Josip Frank, bio pokršteni Židov, što je njega i njegovu stranku činilo pogodnom metom antisemitske hajke. U tomu se osobito isticao čelnik matične Stranke prava, Grga Tuškan, koji je s vremenom postao »najpoznatiji anti-

semit unutar hrvatskog stranačkog krajo-lika«, a mjesto njegova prebivališta, Sisa-k, postalo je središte i žarište antisemitizma u Hrvatskoj, gdje se u određenim trenutcima provodila i praktična antisemitska politika.

Prihvaćajući politički antisemitizam kao metodu svoga političkog djelovanja, matična Stranka prava je prema autoričnom sudu »postavila temelje« savezu s Neodvisnom narodnom strankom. Ovim izborom riječi i činjenicom da osim antisemitizma i oslonca na antisemitske austrijske kršćanske socijale autorica nije navela ni jednu drugu dodirnu točku matične Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, koja bi omogućila njihov savez, stječe se pogrešan dojam da je u to vrijeme židovsko pitanje bilo ključno pitanje u hrvatskoj politici. Slično tomu, na drugom mjestu autorica navodi da su te dvije stranke našle »sličnost« u protivljenju liberalizmu i »neprijateljstvu prema Židovima«. Njihov odnos prema Srbima i prema državnopravnom položaju Hrvatske unutar Monarhije ovdje se ne spominje. Iz redova tih dviju stranaka, prvo 1896. godine vezanih u Udruženoj opoziciji, potom 1903. godine fuzioniranih u Hrvatskoj stranci prava, koja je 1905. godine stupila u Hrvatsko-srpsku koaliciju, potekla su oba pokreta kojima se autorica između ostaloga bavi u ovoj knjizi: hrvatski kršćansko-socijalni radnički pokret te politički katolicizam.

Kršćansko-socijalni radnički pokret organizirao se 1897. godine u krilu matične Stranke prava, u Sisku, pod vodstvom Grge Tuškana i sisačkog kapelana Stjepana Zagorca. Zagorčevim premještajem u Zagreb i taj je pokret svoje sjedište premjestio u hrvatsku prijestolnicu. Hrvatski kršćansko-socijalni pokret djelovao je posredstvom lista *Hrvatski radnički glasnik* (kasnije *Glas naroda*), koji je od

početka svoga izlaženja zauzeo odlučno antisemitsko stanovište, napadajući Židove i kao socijaldemokrate i kao kapitaliste, i kao neasimilirane Židove koji su protivni hrvatskim interesima i kao asimilirane Židove, poput Josipa Franka. Do 1906. godine ova je radnička organizacija djelovala u okviru Hrvatske stranke prava, kada se nezadovoljna njezinim stupanjem u Hrvatsko-srpsku koaliciju okrenula pokroviteljstvu klerikalne grupe, koja se okupljala oko lista *Hrvatstvo*, te se u isto vrijeme ova radnička organizacija ustrojila kao politička stranka, Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava.

S ovom je godinom završilo sustavno praćenje političkog antisemitizma u Hrvatskoj, no autorica je u kratkim crtama produžila svoj interes i na naredno razdoblje. Općenito je navela da je Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava nastavila djelovati s pozicija političkog antisemitizma i nakon odvajanja od Hrvatske stranke prava, sve do 1910. godine, kada njihove »antisemitske tirade« prestaju uslijed njihovog stapanja s Čistom strankom prava. U toj je pojedinosti ponovo vidljivo prenaplašavanje židovskoga pitanja u onodobnoj hrvatskoj politici, jer se jednoj skupini kao što je izrazito i vulgarno antisemitska kršćansko-socijalna radnička organizacija, odnosno Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava, u ovoj knjizi daje veća važnost nego što ju je ova objektivno imala. Naime, s Čistom strankom prava (Starčevićovom hrvatskom strankom prava) 1910. godine se nije fuzionirala beznačajna Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava, nego puno utjecajnija klerikalna grupa oko *Hrvatstva*, kojoj je Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava u trenutku osnutka trebala biti ulaznica u hrvatski stranačko-politički život. No, pritom se Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava pokazala

političkim mrtvorodenčetom, te se grupa oko *Hrvatstva* za svoj ulazak u stranačko-politički život orijentirala prema postizanju utjecaja u Čistoj stranci prava, dok je Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava ostala samo tužnim privjeskom grupe oko *Hrvatstva*.

Drugi od navedenih pokreta, politički katolicizam, autorica naziva pokret koji se nekim svojim karakteristikama podudara s pokretom koji se u drugom dijelu hrvatske historiografije naziva Hrvatskim katoličkim pokretom. Ondje se Hrvatski katolički pokret počeo organizirati 1903. godine uz odlučan poticaj krčkog biskupa Mahnića. Bio je to laički, prvenstveno omladinski pokret te barem u prvo vrijeme nije išao za osnivanjem posebne političke stranke. Prema mišljenju toga dijela hrvatske historiografije, usporedno s Hrvatskim katoličkim pokretom grupa svećenika koja nije pripadala tomu pokretu, nekadašnjih pristaša Hrvatske stranke prava, 1904. godine pokrenula je list *Hrvatstvo* kao izraz želje za samostalnim stupanjem na političku scenu. U tom smislu je grupa koja se okupljala oko lista *Hrvatstvo* 1906. godine pomogla reorganizirati postojeću kršćansko-socijalnu radničku organizaciju u političku stranku, Hrvatsku kršćansko-socijalnu stranku prava, koja se međutim pokazala kao političko mrtvorodenče. Zato se grupa oko *Hrvatstva* počela sve izrazitije približavati Čistoj stranci prava, zbog čega se od nje 1908. godine i izričito distancirao Hrvatski katolički pokret.

Prema navodima iznesenima u ovoj knjizi, »politički katolicizam« se javio sredinom 1890-ih kao želja dijela katoličkog svećenstva »za eksplicitnim političkim organiziranjem«. U ovo je vrijeme politički katolicizam bio dakle samo želja, nejasan koncept koji je potom jenjao, da bi ga 1903. godine ponovo oživio krčki biskup

Mahnić. Međutim, unatoč tomu što je taj koncept bitno određen kao želja svećentva »za eksplicitnim političkim organiziranjem«, Mahnić, koji je taj koncept oživio, nije želio osnutak posebne katoličke stranke, nego pokreta, dakle nečega čemu nedostaje političke organizacije. Opet, kao dio tog istog političkog katolicizma javio se i list *Hrvatstvo*, 1904. godine, koji je isticao »potrebu organizirane katoličke stranke«, odnosno koji je težio »konstituiranju katoličke političke stranke.«

Autorica skupinu oko lista *Hrvatstvo* opisuje kao blisku Čistoj stranci prava u njezinoj orijentaciji prema Austriji, no kao različitu od nje u »nacionalnoj isključivosti hrvatske političke nacije« i predstavljanju katoličanstva kao jedine prave vjere, čime da je grupa oko *Hrvatstva*, za razliku od Čiste stranke prava, »nekatoličke, poput muslimana i Židova isključivala iz hrvatskoga naroda«. No, »nacionalna isključivost hrvatske političke nacije«, nešto drugačije formulirana, bila je dio programa i Čiste stranke prava. S druge strane želja za katoličkim prvenstvom u hrvatskoj državi zaista je bila u suprotnosti s pravaškim uvjerenjem da vjera nije čimbenik nacije te da su Hrvati viševjerska nacija, što je u javnim istupima Čiste stranke prava rezultiralo njezinim načelnim stajalištem o vjerskoj ravnopravnosti u Hrvatskoj. O odnosu prema Židovima autorica navodi da se grupa oko *Hrvatstva* »suzdržavala u antisemitskoj agitaciji«, no da su u njezinom listu objavljeni i članci »s antižidovskim prizvukom«. Ovaj ublaženi antisemitizam grupe oko *Hrvatstva* javlja se u doba kada je politički antisemitizam na prijelomu stoljeća općenito već prešao svoj vrhunac, te se ukopao u osobne predrasude i stereotipe pojedinaca.

Osim malih isječaka skupljenih po knjizi, u njoj nedostaje sistematsko uspostavljanje odnosa između antisemitizma i hrvatske, odnosno jugoslavenske nacionalne ideje. Autorica tako u opisu protuantisemitizma Čiste stranke prava iznosi njezino odvrtačenje od borbe protiv Židova i pozivanje na borbu protiv Srba kao istinskog neprijatelja Hrvata. Budući da je odnos prema srpskom pitanju bio glavna razdjelnica između hrvatske i jugoslavenske nacionalne ideje, jasno je da je ta stranka zastupala ekskluzivno hrvatski nacionalno-politički program. Isto tako, na nekoliko mjesta autorica daje do znanja da su hrvatske stranke, koje su bile pobornice političkog antisemitizma, težile i uspostavljale političke saveze sa srpskim strankama, te je prema tomu jasno da su te stranke zastupale neku varijantu jugoslavenskog nacionalno-političkog programa. Dakle, u ovom dijelu hrvatske povijesti jugoslavenstvo je bilo antisemitско a hrvatstvo protuantisemitsko.

Autorica na jednom mjestu spominje da se u Hrvatskoj toga doba još uvijek tragalo za »odgovarajućim nacionalnim kriterijima određenja«. Pritom je kao čimbenike hrvatskog nacionalnog određenja, koji su u to doba dolazili u obzir, spomenula samo »jezik, kulturu, vjeru ili podrijetlo«, te je napomenula da su na tim kriterijima vođene rasprave o nacionalnoj pripadnosti bile izvor antisemitizma. Spomenula je i da su hrvatskim strankama, koje su pristajale uz politički antisemitizam, Židovi služili i kao čimbenik hrvatskog nacionalnog određenja, kao oni drugi, u suprotnosti kojih je građena slika pravih Hrvata. Autorica je pogrešno zaključila da Čista stranka prava nije težila nacionalnoj isključivosti hrvatske političke nacije, jer je, upravo suprotno, ta stranka pod hrvatskim političkim imenom obuhvaćala sve pripadnike široko

zasnovane hrvatske države, bez obzira na vjeru i etničko podrijetlo. Nije spomenula da je osnovni kriterij hrvatske nacionalne pripadnosti za pravaše bila pripadnost hrvatskoj državi, što je omogućivalo integraciju Židova u hrvatsku naciju. Nije spomenula ni da je na isključivim kriterijima vjere, kulture, jezika i podrijetla počivala (jugo)slavenska nacionalna ideja, koja nije ni mogla počivati na državno-pravnim kriterijima, poput hrvatske ideje. Jer, Židov u Hrvatskoj mogao je biti Hrvat ali nije mogao biti Slaven.

• Mislav Gabelica

Rad je objavljen pod licencom Creative Commons Attribution-Non-Commercial (CC BY-NC)

Andrej Rahten,
Priestolonasljednikova smrt. Tragom slovenskih i hrvatskih interpretacija Sarajevskog atentata, Zagreb: Tragovi prošlosti, 2024.

Austrougarski prijestolonasljednik Franjo Ferdinand 1914. godine ubijen je jer su njegovi planovi o preustroju Monarhije, koji su mogli zadovoljiti nacionalne interese Hrvata i Slovenaca, smetali velikosrpskim političkim planovima. To je ključna misao koja se proteže kroz knjigu *Priestolonasljednikova smrt. Tragom slovenskih i hrvatskih interpretacija Sarajevskog atentata*, koju je 2024. godine u Zagrebu objavila novoosnovana izdavačka kuća Tragovi prošlosti. Knjiga je prošireno izdanje slovenskoga originala, objavljeno 2014. godine, koji je nadopunjen »hrvatskim interpretacijama« ovoga atentata. Ona je plod dugogodišnjeg znanstvenog rada staroga znanca hrvatskih znanstvenih krugova, slovenskoga povjesničara Andreja Rahtena, koji je u nizu svojih knjiga i znanstvenih članaka između ostaloga pomogao Hrvatima približiti njihovu zapadnu orijentaciju. Knjiga je podijeljena na 14 tematski određenih poglavlja, vrlo kvalitetno je otisnuta, te se u njoj nalazi tridesetak vrijednih fotografija ili samoga nadvojvode ili prizora povezanih s njegovom političkom djelatnošću, obiteljskim životom i smrću. Poglavlja se svojim temama skladno vežu jedno uz drugo te pletu pitku i zanimljivu priču o atentatu na austrougarskoga prijestolonasljednika Franju Ferdinanda.

U poglavlju naslovljenom »Franjo Ferdinand – biografska skica nesuđenog vladara« opisane su obiteljske okolnosti koje su nadvojvodu Franju Ferdinanda, nećaka cara i kralja Franje Josipa I., izbacile u prvi red nasljedstva prijestolja u Aus-